

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

§ 1. Криміналістична характеристика згвалтувань

Згвалтування є найбільш тяжким злочином проти статевої свободи особи, що посягає на здоров'я, волю, честь і гідність людини. Часто згвалтування пов'язане з убивством або такими тяжкими наслідками, як самогубство потерпілої особи, заподіяння тілесних ушкоджень, зараження венеричною хворобою, вимушені аборти. Суто інтимний характер переживань потерпілих, глибокі психічні травми, поряд з іншими чинниками, надають винятково латентний характер багатьом із цих злочинів і серйозно ускладнюють їх розкриття.

Кримінальна відповідальність за такі злочини передбачена ст. 152 КК, і згвалтування визначається як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Для формування методики розслідування згвалтування важливе значення мають такі елементи криміналістичної характеристики, як: способи вчинення злочину, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів, особа злочинця, особа потерпілої (потерпілого).

Способи вчинення згвалтування можна поділити на дві групи:

1) коли гвалтівник докладає цілеспрямованих активних зусиль та робить певні дії для вчинення злочину: вистежує жертву, нападає на неї, обирає безлюдне місце для вчинення злочину, застосовує фізичне або психічне насильство з метою придушення опору потерпілої, сам доводить її до безпорадного стану, наприклад, шляхом споювання алкогольними напоями, одурманення наркотиками або спеціально підготовленим зіллям тощо;

2) коли згвалтування вчиняється злочинцем із використанням уже наявного безпорадного стану потерпілої особи або після приведення

її в такий стан, або з використанням сформованої ситуації, її легко-важної або провокуючої поведінки.

На практиці трапляються й поєднання цих двох способів. Найпоширенішими **способами підготовки до зґвалтування** є такі: 1) вистежування потерпілої особи злочинцем у пізній час поблизу місць проживання, дорогою з роботи або на роботу, на зупинках громадського транспорту, після чого злочинець супроводжує їх до безлюдних місць, де гвалтує; 2) заманювання потерпілої особи гвалтівником у «тихі» місця шляхом обману; 3) підшукування жертв злочину, які працюють уночі або знаходяться удома наодинці (в тому числі малолітніх та неповнолітніх); 4) проникнення, як правило, обманом у квартиру або приміщення, де потерпіла особа знаходиться сама; 5) попереднє сплювання злочинцем жертви злочину спиртним, введення наркотичних засобів і інших одурманюючих препаратів (з водою, чаєм, кавою) з метою приведення потерпілої особи в безпорадний стан; 6) застосування фізичної сили (удари, зв'язування тощо) або погроза застосування такої сили за допомогою різних предметів (ціпок, ніж, сокира, пістолет тощо); 7) виявлення злочинцем потерпілої особи, якій можна погрожувати розправитися з дітьми (як правило, малолітніми, грудними), які перебувають у цей момент з нею; 8) викрадення злочинцем потерпілих осіб (жінок, дівчат, малолітніх, неповнолітніх) та позбавлення їх свободи для задоволення гвалтівником сексуальних потреб проти волі жертви; 9) приготування злочинцем засобів для маскуванню своєї зовнішності (маски, окуляри, перуки, одяг тощо); 10) підготовка неправдивого алібі, наприклад, гвалтівник мотивовано пояснює, що в час учинення злочину він заходився в іншому місці — на риболовлі, у лісі по гриби, на зустрічі з друзями та ін.; 11) співучасниця групи неповнолітніх злочинців обманом заманює свою знайому в задалегідь приготовлене гвалтівниками місце, де її гвалтує вся група підлітків; 12) підготовка транспортного засобу, на якому гвалтівник планує на дорозі підібрати (або силою зтягнути) голосуючу на дорозі самотню жінку, завести у безлюдне місце й зґвалтувати; 13) вибір місця й способів учинення злочину, розроблення плану вчинення злочину, підбір співучасників і розподіл ролей; 14) спеціальні фізичні тренування гвалтівника з метою придушення опору жертви або якнайшвидшого зникнення (утечі) з місця злочину тощо.

Дії з безпосереднього вчинення аналізованих злочинів у загальному вигляді визначено у диспозиції ст. 152 КК — статеві зносини, що поєднуються із: а) застосуванням фізичного насильства; б) погрозою його застосування (воля потерпілої особи подавляється, придушється) або в) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (її воля ігнорується).

Способи вчинення даних злочинних діянь за зовнішніми ознаками, механізмом здійснення можна класифікувати за такими видами: а) зґвалтування потерпілої особи, пов'язані зі спільним проведенням вільного часу, як правило, це характерно для молодих людей, нерідко можливе вчинення групою осіб; б) зґвалтування потерпілої особи, вчинені після нетривалого спілкування з нею; в) зґвалтування потерпілої особи (жінок, неповнолітніх і малолітніх дівчат), що перебувають у родинних відносинах зі злочинцями; г) зґвалтування незнайомої потерпілої особи; ґ) зґвалтування знайомої потерпілої особи: колеґ по роботі, сусідів, знайомих за місцем навчання або роботи; д) інші випадки зґвалтування.

Найпоширеніші такі способи приведення жертви в безпорадний стан: шляхом споживання алкогольними напоями, одурманення наркотичними засобами або спеціально підготовленим зіллям, приведення в безпам'ятство за допомогою фізичного впливу тощо.

Дії злочинців по приховуванню зґвалтування найчастіше включають: 1) знищення злочинцем свого одягу, інколи його прання, ремонт, перефарбування, спалення, викидування на смітник, утоплення у воді тощо; 2) маскуванню зовнішнього вигляду гвалтівника (стрижка волосся, вусів, бороди або відрощування їх, змінення кольору); 3) залякування та погроза вбивством потерпілої особи, її близьких, якщо вона повідомить про зґвалтування кому-небудь; 4) ретельне проведення туалету статевих органів з метою знищення слідів злочину; 5) повідомлення неправдивих відомостей гвалтівником про себе та потерпілу особу; 6) погроза злочинцем потерпілій особі розказати знайомим та близьким (колеґам по роботі, сусідам, чоловіку, нареченому тощо) про «негідну» поведінку потерпілої; 7) створення неправдивого алібі, а іноді прагнення надати потерпілій особі першу медичну допомогу; 8) від'їзд із місця свого проживання на певний період часу для того, щоб у потерпілої стерлися з пам'яті ознаки його зовнішності; 9) приведення потерпілої особи в несвідомий або без-

порадний стан шляхом нанесення травм у життєво важливі органи, споювання спиртним або введенням у її організм наркотичних засобів, сильнодіючих препаратів; 10) вбивство потерпілої особи, спалення трупа тощо.

Типовими слідами найчастіше є сліди насильницьких дій на тілі потерпілої особи й сліди її опору на тілі підозрюваного (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг потерпілої особи, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах); сліди на місці злочину (сліди ніг, рук, зубів, губ, боротьби, краплі крові, слини, сперми, транспортних засобів та ін.); пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма й ін.) на одязі потерпілої, злочинця, а також на навколишніх предметах; сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті злочинця й потерпілої; зміни в обстановці місця події, сліди злочинних дій і перебування підозрюваного й потерпілої особи на місці вчинення злочину (сліди виділень людського організму, нижня білизна, гудзики, шпильки, волосся, ворсинки одягу).

Обстановка вчинення злочинів здебільшого характеризується відсутністю сторонніх свідків, вибором безлюдного місця як на відкритій місцевості, так і в приміщенні. На відкритій місцевості зґвалтування відбуваються частіше активним способом стосовно незнайомої злочинцеві жертви.

Місце вчинення зґвалтування тісно пов'язане з конкретною локалізацією матеріальних та інших слідів злочинної події. Найтиповішими місцями вчинення розглядуваних злочинів є: під'їзди будинків і сходові площадки; підвали й горища будов; лісові масиви, паркові зони й поля; квартира потерпілої або гвалтівника; гуртожитки; нежитлові або занедбані (пусті) приміщення; різні господарські будівлі (у сільській місцевості); занедбані будови, відокремлені двори й інші місця.

Раптові напади на жертву, як правило, вчиняються на вулиці, у малолюдних, глухих місцях уночі або пізно ввечері. Іноді гвалтівник через різні хитрощі (наприклад, пропонує підвезти жертву, показати, запрошує до себе в гості та ін.) затуляє жертву у відокремлене, глухе місце.

Якщо гвалтівник нападає на жертву на відкритій місцевості, то це, як правило, безлюдне місце. Посягання в таких випадках вчиня-

ється стосовно незнайомої злочинцеві жертви. Якщо злочинець нападає на жертву в денний час або на вулиці, недалеко від жвавого місця (магістралі або площі), не побоюючись бути захопленим на місці злочину, то це свідчить про його підвищену суспільну небезпеку, про наявність у нього психічних аномалій. Зґвалтуванню в приміщенні (у квартирі, у готельному номері та ін.) часто передують попереднє знайомство злочинця з жертвою.

Найбільш характерні періоди часу вчинення зґвалтувань — це пізні вечірні (21–22 год) і перші нічні години (23 год). Більшість зґвалтувань у квартирах потерпілих і злочинців учиняється також у вечірній та нічний час, але в більш тривалий період часу (17–2 год). Зґвалтування найчастіше вчиняється в теплу пору року (із травня по вересень), увечері або вночі, частіше у святкові й передсвяткові дні.

Особа злочинця. Типові відомості про особу злочинця у справах про зґвалтування характеризуються різноманітними віковими, соціальними, освітніми й іншими даними. Найчастіше зґвалтування вчиняють молоді люди у віці від 17 до 26 років (приблизно 60% від загального числа цієї категорії злочинців). На осіб старше 35 років припадає близько 11% від загального числа виявлених гвалтівників. Значна частина гвалтівників негативно характеризується на роботі у зв'язку із уживанням спиртних напоїв, прогулами, запізненнями, недбайливим ставленням до своїх обов'язків, відсутністю ділової ініціативи. Зазвичай це грубі, егоїстичні люди, схильні до насильства, задоволення своїх примх будь-якими засобами.

Значній кількості осіб, які вчинили зґвалтування, властиві різні психічні аномалії: психопатія, хронічний алкоголізм, олігофренія, залишкові явища травм черепа. Для багатьох гвалтівників характерними є підвищена імпульсивність, високий рівень емоційної напруженості й фригідності. Водночас часто злочинці, особливо це стосується серійних гвалтівників, на роботі й у родині ведуть спокійне, розмірене життя, із виявами деяких властивостей із комплексу неповноцінності у вольових, інтелектуальних, сексуальних сферах.

Враховуючи те, що зґвалтування вчиняють особи як психічно здорові, так і ті, які страждають на різні розлади психіки, можна виділити такі групи гвалтівників: 1) *особи, які мали раніше взаємини*

з потерпілою та вчинили насильницький статевий акт. Серед них часто виявляються особи, які багато випили або були п'яні до моменту вчинення зґвалтування. В окремих випадках мотив насильства певною мірою буває обумовлений провокуючою поведінкою потерпілої особи; 2) *особи, які характеризуються цинічним ставленням до жінок*, примітивними інтересами, як правило, це люди, що страждають на алкоголізм, які вживають наркотики, раніше засуджені та ін.; 3) *особи, які мають патологічні вияви статевої зацікавленості* (фетишизм, садизм, педофілія та ін.). Зазначеним суб'єктам властиві неадекватні вчинки, наприклад, викрадення в жертви інтимних предметів туалету, нанесення їй поранень у певні частини тіла, вирізання статевих органів тощо; 4) *особи, які мають різні аномалії психіки*. До зазначеної групи гвалтівників належать особи, які страждають на різні психози, слабоумство та ін.; 5) *неповнолітні*, найчастіше вчиняють зґвалтування групою, члени якої, як правило, є жителями одного мікрорайону або учнями одного навчального закладу, знайомими, які спільно проводять вільний час.

Особа потерпілої (потерпілого). Під час розслідування зґвалтувань варто вивчити особу потерпілого і причини, за яких вона опинилася в такій ролі.

Варіанти взаємодії потерпілої особи і гвалтівника:

1) *потерпіла особа і гвалтівник незнайомі*, потерпіла не шукає ніяких пригод, напад на неї вчиняється в безлюдному місці, в інших випадках люди є, але вони не взмозі надати допомогу або не надають допомогу, тому що не бажають втручатися; потерпіла особа перебуває в стані сорому й не кличе на допомогу, оточуючі з цієї причини її не надають; потерпіла особа з урахуванням психологічних особливостей своєї особистості налякалася через погрозу гвалтівника, тому боїться покликати на допомогу, хоча люди поруч є і вони могли б надати таку допомогу.

Такими потерпілими можуть бути: а) неповнолітні незаймані (непорочні), індиферентні в сексуальному плані, як правило, з нормальних сімей; б) не незаймані, сексуально активні, з сімей, де спрощено дивляться на сексуальні відносини, живуть безладним статевим життям (не мають чоловіка, але живуть з тими чоловіками, які їм подобаються); в) матері сімейств, що мають дітей; г) літні (старі) жінки,

які давно не мали статевих зносин; г) маленькі дівчата, які ще не усвідомлюють, що таке сексуальне життя; д) жінки, які займаються проституцією; е) дівчина, яка мала статевий акт одиний раз у житті;

2) *потерпіла особа і гвалтівник знайомі*. Потерпіла особа довірлива, це може бути й доросла жінка й неповнолітня дівчина, неповнолітня, малолітня особа. Вони довіряють різним людям із різних причин, іноді навіть незважаючи на свій життєвий досвід. Часто така довірливість розцінюється як легковажна поведінка.

Потерпілими найчастіше стають особи жіночої статі, нерозбірливі в знайомствах, розбещені, а тому сприймаються оточуючими як легко доступні. Інша категорія жертв гвалтівників — недосвідчені дівчата, неповнолітні, малолітні, які через наївність не можуть розгадати наміру посягання на їх честь і вчинити необхідний опір. Слід обов'язково враховувати, що потерпілою особою від злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

При розслідуванні зґвалтувань важливо мати на увазі *віктимологічний аспект*, тобто поведінку потерпілої особи, яка в ряді випадків провокує дії гвалтівників. Це необхідно для з'ясування суб'єктивної сторони злочину, тому що іноді підозрюваний, орієнтуючись на поведінку потерпілої, розцінює її дії як згоду на вступ у статевий зв'язок. Водночас необхідно враховувати, що *віктимна (провокуюча) поведінка* потерпілого кримінальну відповідальність не виключає, однак може враховуватися при призначенні покарання.

§ 2. Обставини, що підлягають з'ясуванню

Під час розслідування зґвалтувань доказуванню підлягають такі обставини:

1) чи мав місце факт зґвалтування, чи наявне інсценування злочину або обмова;

2) місце і час учинення злочину, яким способом і за яких обставин учинено зґвалтування, у яких конкретно злочинних діях спосіб виражається;

3) хто потерпіла особа, її вік (чи повнолітня вона), стан здоров'я (чи не страждає на психічне або соматичне захворювання), розумовий розвиток, досягнення статевої зрілості, спосіб життя;

4) хто конкретно вчинив даний злочин (особа злочинця), вік, ставлення до жертви, стан здоров'я, психіки, спосіб життя, наявність судимостей;

5) за яких обставин і коли виник намір винного на статеві зносини або дію сексуального характеру проти волі потерпілої (потерпілого);

6) злочин учинений однією особою чи групою осіб, який склад групи, які дії вчинив кожний із співучасників і яка роль кожного;

7) хто є свідком або пособником зґвалтування, їх характеристики;

8) наслідки зґвалтування: заподіяння тілесних ушкоджень, вагітність, зараження венеричною хворобою, розлад психіки, самогубство потерпілої особи;

9) яку матеріальну і моральну шкоду заподіяно потерпілій особі;

10) чи не супроводжувалися зґвалтування вчиненням інших злочинів, якщо так, то якими саме;

11) причини та умови, що сприяли зґвалтуванню.

■ § 3. Типові слідчі ситуації та версії

Практика показує, що слідчі при розслідуванні зґвалтувань зіштовхуються з трьома найтипівішими слідчими ситуаціями:

1. *Злочинець знайомий заявнику або встановлений слідством*, тобто особа, про яку йдеться в заяві потерпілої особи, знайома їй або є інформація про гвалтівника з інших джерел. У названій ситуації необхідно виділити два основні напрями розслідування: перевірка правдивості заяви потерпілої особи (повідомлення) про зґвалтування і доказування вини, у разі обмови, невинуватості певної особи. Діяльність слідчого в таких ситуаціях спрямована на збирання і процесуальне закріплення доказів причетності особи до вчиненого злочину — встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка і використання з метою одержання нових даних.

Вихідні дані, що перебувають у розпорядженні слідчого, визначають комплекс і послідовність проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій: 1) допит потерпілої особи; 2) освідчування потерпілої особи; 3) вилучення у потерпілої особи одягу і його огляд;

4) огляд місця події; 5) призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи і судово-медичної експертизи речових доказів (якщо на одязі потерпілої особи мають місце які-небудь виділення гвалтівника); 6) затримання підозрюваного і його допит; 7) обшук особи підозрюваного; 8) освідування підозрюваного; 9) вилучення і огляд одягу підозрюваного; 10) допит свідків; 11) обшуки за місцем проживання та роботи підозрюваного.

2. *Зґвалтування вчинено невідомим злочинцем, потерпіла особа не знайома з насильником.* Для таких ситуацій характерний високий ступінь інформаційної невизначеності — відсутність даних про особу, а коло інших джерел для пошуку злочинця вкрай обмежене. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, його розшук, затримання і викриття. У розглянутих ситуаціях діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтуючої інформації, що характеризує особу злочинця і подію злочину.

Для вирішення розглядуваних ситуацій можна рекомендувати такі слідчі (розшукові) дії й організаційно-перевірочні заходи: 1) допит потерпілої особи на предмет з'ясування обставин злочину, ознак зовнішності злочинця, встановлення, куди він утік із місця злочину, чи користувався він транспортним засобом тощо; 2) освідування потерпілої особи; 3) вилучення у потерпілої особи одягу та його огляд; 4) огляд місця події; 5) призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи і судово-медичної експертизи речових доказів (якщо на одязі потерпілої особи наявні які-небудь виділення гвалтівника); 6) призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз; 7) допит свідків-очевидців, а у випадках, якщо немає таких, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення; 8) застосування службово-розшукових собак; 9) перевірка результатів оглядів і допитів за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учинення, за ознаками зовнішності тощо); 10) вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень (розкритих і нерозкритих) даної категорії шляхом порівняльного аналізу способів учинення таких злочинів (розслідуваного і зазначеного в архівній справі); 11) пред'явлення особам, які бачили злочинця, фотоальбомів із зображенням осіб, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ; 12) складан-

ня пошукових орієнтувань і композиційних портретів; 14) вивчення зведень, повідомлень, довідок про подібні злочини; 15) постановка завдання про встановлення особи, яка вчинила злочин, оперативним шляхом та ін.

3. *Згвалтування вчинено відомим злочинцем, проте злочинець зник із місця події.* Основним напрямом розслідування в таких ситуаціях є дослідження матеріальної обстановки на місці події, виявлення, збирання і фіксація доказової та орієнтуючої інформації про подію злочину і особу злочинця, який зник. Дії співробітників оперативних підрозділів та слідчого в цій ситуації повинні бути спрямовані на негайне переслідування злочинця по «гарячих слідах» і його затримання, а також на збір даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, встановлення можливого місцезнаходження або появи злочинця, вжиття заходів щодо затримання особи, яка зникла з місця події і доставляння її до органів досудового розслідування.

Послідовність і оптимальний комплекс слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у розглядуваних ситуаціях можуть бути такими: 1) допит потерпілої особи; 2) освідування потерпілої особи; 3) вилучення у потерпілої особи одягу і його огляд; 4) огляд місця події; 5) призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи і судово-медичної експертизи речових доказів (якщо на одязі потерпілої особи наявні які-небудь виділення гвалтівника); 6) допит свідків-очевидців, співучасників (якщо є такі); 7) допит осіб, що можуть дати відомості про злочинця і його спосіб життя (родичів, колег по службі, знайомих); 8) затримання і обшук особи підозрюваного; 9) допит підозрюваного; 10) освідування підозрюваного; 11) вилучення і огляд одягу підозрюваного; 12) обшук за місцем проживання, роботи тощо; 13) одержання вільних і експериментальних зразків для порівняльного дослідження; 14) у разі потреби — призначення криміналістичних експертиз та ін. Поряд зі слідчими (розшуковими) діями здійснюються негласні слідчі (розшукові) дії та організаційно-перевірочні заходи.

Під час розслідування таких злочинів найтипівішими версіями є: 1) відбулося згвалтування потерпілої особи; 2) згвалтування не було, мав місце добровільний статевий зв'язок, який заявниця видає за згвалтування; 3) статевих зносин взагалі не було, повідомлення

є неправдивим; 4) відбулося зґвалтування, але потерпіла особа помиляється щодо зазначених нею обставин і особи злочинця; 5) була лише спроба зґвалтування, злочин було закінчено на стадії замаху; 6) мала місце добровільна відмова від зґвалтування; 7) зґвалтування не було, мало місце вчинення дій іншого характеру — хуліганство, побої, приниження та ін.

Крім зазначених вище, можуть бути висунені й окремі слідчі версії про окремі обставини і деталі події. Так, у ситуації, коли злочинець знайомий заявнику, висунення версій спрямоване на перевірку правдивості повідомлення потерпілої особи про зґвалтування. Насамперед перевіряється версія потерпілої особи щодо обставин зґвалтування, а потім версія щодо цього підозрюваного. Основними слідчими версіями, що мають бути ретельно перевірені стосовно особи, яка вчинила цей злочин, можуть бути такі: зґвалтування вчинено особою, на яку вказала потерпіла особа; потерпіла особа помиляється щодо особи, яка вчинила зґвалтування, або умисно вказує на іншу особу; потерпіла особа обмовляє конкретну особу. Необхідно ретельно перевірити версії про способи зґвалтування, обстановку вчинення злочину, алібі, якщо воно заявлено підозрюваним тощо. Водночас перевіряється версія підозрюваного про здійснення ним статевого акту за добровільною згодою потерпілої особи.

■ § 4. Особливості розслідування зґвалтувань

Допит потерпілої особи є однією із перших слідчих (розшукових) дій, від результатів якої залежить визначення напрямку розслідування. З огляду на той факт, що потерпіла може помилятися або обмовляти певну особу, допит повинен детально плануватися, а результати допиту всебічно перевірятися. Потерпілу особу необхідно ретельно допитати про всі обставини, що передували посяганню, які належать до поведінки гвалтівника й самої потерпілої особи в момент посягання й після нього.

Психічне ставлення потерпілої особи до факту зґвалтування й відповідно мотиви показань можуть бути різними. Саме від цих обставин багато в чому залежить характер вихідних слідчих ситуацій:

1. Потерпіла особа заінтересована у встановленні істини по провадженню й викритті гвалтівника. При оцінці показань потерпілої особи варто враховувати, що форми її опору гвалтівникові можуть бути різними, оскільки залежать від багатьох факторів (психічний стан потерпілої, її вік, життєвий досвід, співвідношення фізичних сил і можливостей потерпілої особи й гвалтівника, його агресивність, озброєння та ін.);

2. Потерпіла особа подає свідомо неправдиву скаргу, домагаючись осуду невинного через ворожість до нього, нанесення образи або через те, що факт статевого акту став відомий її близьким, а іноді з міркувань матеріального характеру;

3. Потерпіла особа заперечує сам факт її зґвалтування або навіть здійснення статевого акту. Це найчастіше відбувається в тих випадках, коли провадження відкривається з ініціативи органів досудового розслідування, особливо якщо потерпіла особа — заміжня жінка. На об'єктивність показань потерпілої особи негативно впливають прохання родичів винного компенсувати збиток грошима, а також погрози, шантаж, небажання розголошу, острах розриву подружніх відносин та ін.

Під час допиту, коли гвалтівник відомий, варто з'ясувати такі обставини: прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце роботи й проживання злочинця; коли потерпіла особа познайомилася з підозрюваним і за яких обставин; які були їх взаємини, як часто вони зустрічалися; чи не було раніше спроб із його боку схилити її до статевого акту; уточнити час (день, годину, іноді з точністю до хвилин), коли було вчинено зґвалтування; місце вчинення зґвалтування; у зв'язку із чим потерпіла особа з'явилася на місці злочину; що собою являє місце злочину; де зустрілася потерпіла з підозрюваним, як провели час до вчинення зґвалтування, хто був разом із ними або хто бачив їх разом; чи жила раніше потерпіла особа статевим життям; які сліди насильства залишилися на тілі потерпілої особи, чи збереглися вони до моменту допиту потерпілої особи; чи є сліди вчиненого насильства на одязі й білизні, де знаходиться білизна, одяг зі слідами насильства; чи чинила потерпіла особа опір, якщо чинила, то в чому це виявлялося; чи могли залишитися на тілі й одязі підозрюваного сліди опору потерпілої особи, якщо могли, то де саме; чи могли залишитися сліди

злочину на місці події; чи не робив підозрюваний (сам або через друзів і рідних) спроби до примирення; які наслідки зґвалтування для здоров'я потерпілої особи; які дії потерпіла особа здійснила після зґвалтування; кому вона розповіла про те, що трапилось, хто міг бачити сліди насильства на її тілі або одязі та за яких обставин.

Якщо гвалтівник невідомий, то додатково з'ясовують такі, крім перерахованих вище, відомості про злочинця: його зовнішність і особливі прикмети, у т. ч. особливості мови; дані про одяг, прикраси, предмети, речі, які були у гвалтівника; про пошкодження, отримані злочинцем у результаті опору потерпілої особи; про транспорт, яким користувався гвалтівник, про наявність у нього зброї. Крім цього, необхідно з'ясувати: чи не вживав гвалтівник спроб познайомитися з потерпілою особою, якщо так, то що повідомив злочинець про себе й у якій формі був установлений психологічний контакт; чи не передувало нападу вистежування потерпілої особи; якщо нападу передувало вистежування або встановлення психологічного контакту, то де злочинець зустрів її; яким шляхом злочинець і потерпіла особа йшли до місця нападу; напрямом, куди він зник; хто міг бачити злочинця, чи не призначав він побачення потерпілій особі та ін.

Огляд місця події проводиться відразу після допиту потерпілої особи і, якщо можливо, за її участю. Результати огляду можуть зафіксувати сліди статевого акту (наявність сперми, крові, слини), сліди боротьби (зламані гілки, вирвана трава, пошкоджені меблі, викинуті предмети туалету та їх частини, сліди перебування на місці події потерпілої особи й злочинця. Особлива увага приділяється пошуку слідів ніг, рук, ліктів, колін, інших частин тіла обох осіб, загублених і залишених предметів, недопалків та ін.). Участь потерпілої особи в огляді місця події дає можливість точніше встановити місце вчинення злочину, виявити перераховані сліди, а також предмети, на яких могли залишитися мікросліди від одягу обох, перевірити, чи відповідає обстановка показанням потерпілої особи. Показуючи на місці події напрямом переміщення обох під час боротьби й після зґвалтування, потерпіла особа може згадати деталі події, про які вона забула й не повідомила на допиті.

Тактика огляду місця події значною мірою визначається тим, якими відомостями про особу злочинця володіє слідчий на підставі первинної інформації. Тут можливі три варіанти ситуацій: 1) особа

гвалтівника встановлена; 2) про особу злочинця можна судити лише за деякими ознаками, які потребують додаткової перевірки; 3) особа злочинця невідома.

Якщо до огляду місця події відома особа, підозрювана у вчиненні зґвалтування, то виникає ряд запитань, на які слідчий повинен одержати відповіді: чи відповідає показанням потерпілої особи матеріальна обстановка місця події; чи можливо вчинити насильницький статевий акт у конкретній обстановці; чи є ознаки вчинення насильницького статевого акту на місці події; чи є ознаки інсценування злочину.

Якщо гвалтівник невідомий, то під час огляду необхідно виявити сліди, що належать до злочинця: сліди рук, ніг, одягу й ін.; сліди виділень організму (сперма, кров, слина); предмети та речі, залишені гвалтівником (головний убір, носова хустка, запонки тощо); ознаки, що свідчать про насильницький характер статевого акту (пошкоджені меблі, розкидана постіль тощо).

Огляд одягу. Після допиту потерпілої провадиться огляд одягу, що був на ній у момент злочину. Огляд полягає у виявленні слідів (плями крові, сперми, бруду, розриви тканини та ін.), за допомогою яких можна було б перевірити, чи відбувся злочин, а також чи причетний до нього підозрюваний. Якщо на одязі або білизні виявлені плями крові, сперми, волосся, частки ґрунту, сліди фарби тощо, їх потрібно упакувати так, щоб виключити можливість їх знищення. Вилучені предмети ретельно оглядаються в присутності понятих і описуються в протоколі огляду, після чого залучаються до матеріалів справи як речові докази. У протоколі огляду повинні бути відображені: зовнішній вигляд і розмір предмета, наявні на ньому сліди й пошкодження. Бажано, щоб уникнути неточностей в описі предметів, для участі в зазначеній слідчій дії залучати судового медика.

З метою встановлення тілесних пошкоджень, заподіяних у процесі посягання, провадиться обстеження тіла потерпілої особи шляхом освідування. Згідно зі ст. 241 КПК освідування може бути проведено судово-медичним експертом, лікарем та слідчим з метою встановлення наявності, локалізації пошкоджень та інших слідів злочину на тілі потерпілої особи. Фіксуються й вилучаються наявні на тілі потерпілої сліди сперми, крові, слини, волосся, а також мікроволоконна й мікрочастинки з одягу гвалтівника й місця події. За допомогою судмедексперта або лікаря-гінеколога провадиться вилучен-

ня вагінального вмісту (з різних ділянок) з метою виявлення сперми гвалтівника, зразків мікрофлори піхви. Також провадиться вилучення мікроволокон і мікрочастинок, які могли бути при статевому акті занесені з одягу злочинця. У потерпілої особи зістригаються нігті й вилучається піднігтьовий вміст із метою виявлення епітеліальних кліток, крові, слини, уламків волосся, а також мікроволокон і мікрочастинок з одягу злочинця.

Судово-медична експертиза потерпілої особи дає можливість перевірити достовірність заяви про зґвалтування, а також одержати докази вчиненого насильства.

Успіх проведення судово-медичної експертизи залежить переважно від того, скільки часу пройшло з моменту вчинення злочину. Це пояснюється, зокрема, тим, що розриви дівочої незайманої (непорочної) пліви при дефлорації загоюються протягом 6–14 днів. Пізніше названого терміну визначити давність порушення незайманої пліви майже неможливо. Сліди ж статевих зносин можна виявити, як правило, не пізніше 4–5 діб.

Характер питань, поставлених перед експертами, залежить від конкретної ситуації, однак має своєю метою встановлення таких обставин: 1) чи досягла особа статевої зрілості; 2) чи жила потерпіла особа статевим життям; 3) чи є в потерпілої особи пошкодження, їх характер і походження, чим вони могли бути заподіяні та їх давність; 4) чи не могла потерпіла особа заподіяти собі пошкодження сама; 5) чи порушена цілість дівочої пліви в потерпілої особи, якщо так, то давність цього порушення; 6) чи є в статевих шляхах потерпілої особи або на інших частинах її тіла сліди сперми, крові та ін.; 7) чи не настала вагітність, якщо так, то яка її давність; 8) чи не заражена потерпіла особа венеричною хворобою, якщо так, то якою і як давно. Перелік запитань може бути доповнено залежно від конкретних обставин кримінального провадження.

Допит свідків. Як свідки насамперед допитуються ті особи, на яких посилається потерпіла особа й підозрюваний, а потім їх родичі, знайомі, товариші по службі й сусіди. Мимовільними очевидцями злочину можуть стати громадяни, які проживають поблизу від місця події, що прибігли на крики, особи, які брали участь у затриманні гвалтівника. Свідками можуть бути особи, яким потерпіла

розповідала про те, що трапалося, медпрацівники, які надавали їй допомогу.

Під час допитів слідчий з'ясовує, що конкретно бачили або чули свідки, як виглядала потерпіла особа, що вона говорила, як пояснювала те, що сталося, як поведився підозрюваний, який мав вигляд, що говорив, якщо ж він зник, то в якому напрямку, на якому транспорті, як був одягнений, чи не помітив свідок його особливих прикмет, чи зможе його упізнати й ін.

З метою з'ясування взаємин потерпілої особи й підозрюваного, а також характеристики їх особи проводяться допити свідків, якими можуть бути подруги, родичі і колеги потерпілої особи, друзі, колеги по роботі й родичі підозрюваного. Вони можуть розповісти, чи давно потерпіла знайома з підозрюваним, чи часто вони зустрічалися та з яких приводів, чи не перебували в близьких, інтимних стосунках, чи не збирався підозрюваний одружуватися з потерпілою особою, чи не висловлював намірів розірвати з нею стосунки, чи не має нову дівчину, коханку та ін.

Якщо свідки знали потерпілу особу і підозрюваного, необхідно з'ясувати: як давно, звідки вони знають їх; які моральні якості у потерпілої, підозрюваного; коло їх знайомих, друзів; спосіб життя; які були між ними взаємини до й після злочину; звідки їм відомо про зґвалтування, які конкретні факти можуть навести на підтвердження своєї думки; коли стало відомо від потерпілої або підозрюваного про факт зґвалтування; у якому стані була в той момент потерпіла особа; чи показувала вона сліди насильства на тілі або одязі.

Допит підозрюваного, як правило, проводиться відразу після затримання підозрюваного та його освідчування, огляду місця події. Складаючи план допиту підозрюваного, слідчий прогнозує версії, які підозрюваний може висунути на свій захист: алібі, добровільній статевій зносини, заперечення самого факту статевої близькості та ін. Для перевірки алібі підозрюваний докладно допитується про те, де він був і що робив у той час, коли було вчинене зґвалтування.

Заявляючи про добровільний характер статевої зносини, підозрюваний зазвичай посилається на наявність інтимних стосунків між ним і потерпілою особою. Для перевірки цієї версії він допитується про те, як давно триває такий зв'язок, чи знають про неї близькі його

і її, як до цього ставляться, чи є в нього або в неї листи, щоденники, інші документи, що підтверджують цей зв'язок, чи були між ними сварки. Який характер мала його остання зустріч із заявницею: чи не супроводжувалася діями, у результаті яких були заподіяні пошкодження їй і йому, чим він пояснює заяву про зґвалтування.

Підозрюваний може не заперечувати зустріч із заявницею, стверджуючи, що статевих зносин не були. З огляду на той факт, що на тілі й одязі обох можуть бути виявлені сліди статевих зносин, необхідно перевірити, кому вони належать; підозрюваний допитується про те, з ким мав статевий контакт востаннє, коли це було, який характер мала зустріч, чи не залишилося від неї пошкоджень на його тілі й одязі. Стосовно зустрічі із заявницею докладно з'ясовується, де й у зв'язку із чим він із нею зустрічався, як довго вони були разом, що робили, про що говорили, чи не знімали одягу, у зв'язку із чим; хто їх бачив або чув, як вони розлучилися, у яких напрямках розійшлися або роз'їхалися, кого він зустрів на шляху, хто знає про їх зустріч. Маючи у своєму розпорядженні показання потерпілої особи, можна розширити перелік питань для перевірки показань.

Освідування підозрюваного, огляд його одягу. Після допиту підозрюваного стосовно нього необхідно провести освідування, а його одяг має бути ретельно оглянутий. Освідування підозрюваного провадиться залежно від ситуації до або відразу після допиту для встановлення на його тілі слідів злочину або наявності особливих прикмет. Обстеженню підлягає все тіло (руки, стегна, живіт, шия, обличчя), оскільки в будь-якому його місці можуть бути виявлені синці, подряпини, садна, укуси. Крім пошкоджень на тілі, можуть бути виявлені плями крові, сперми, волосся, інші речовини. Необхідно старанно оглянути внутрішній та зовнішній боки кишені, манжети, застібки, шви одягу підозрюваного.

Обшук. Необхідність вилучення й дослідження речей підозрюваного обумовлює невідкладність проведення обшуку для виявлення й вилучення цих предметів. Під час обшуку шукають так само зняряддя, яким підозрюваний загрожував потерпілій особі, речі потерпілої або її близьких, забрані ним із місця злочину.

Такому обшуку передують встановлення прикмет одягу, в якому були підозрюваний і потерпіла особа на місці злочину. Одяг може

бути заховано серед іншого одягу так, що для його виявлення доводиться переміщати багато предметів одягу й оглядати його з різних боків. Все виявлене має бути оглянуто на місці вилучення, опечатано й у такому виді вилучено, щоб попередити заяву про те, що якінебудь сліди могли з'явитися на предметах після їхнього вилучення.

Під час обшуку варто шукати натільну білизну, одяг, які були на підозрюваному в момент вчинення злочину, викрадені в потерпілої особи предмети, речі та ін., а також зброя або інші знаряддя, які використовувалися ним при вчиненні зґвалтування. Коли гвалтівник відомий потерпілій особі, то, крім перерахованих об'єктів, необхідно шукати листи й документи, що свідчать про їхні взаємини. Крім того, необхідно звернути увагу на предмети, що характеризують особу підозрюваного і його ставлення до осіб жіночої статі: щоденники, фотографії, кіноплівки, порнографічна література, предмети жіночого одягу та ін.

Пред'явлення для впізнання підозрюваного в зґвалтуванні потерпілій особі повинно проводитися в строгій відповідності з вимогами кримінального процесуального закону (ст. 228 КПК) і при обов'язковій умові, щоб потерпіла особа вказала на індивідуальні особливості й характерні прикмети підозрюваного, за якими вона може його впізнати. Про ці обставини потерпілу особу опитують до пред'явлення для впізнання. Якщо потерпіла не досягла 14 років, то в зазначеній слідчій (розшуковій) дії повинен брати участь педагог.

З огляду на специфіку розглядуваної категорії злочинів, для безпеки потерпілої особи й виключення додаткової психологічної травми (особливо для малолітніх або неповнолітніх) варто проводити впізнання в умовах, що виключають візуальне спостереження особи, яка впізнається. Впізнання також може бути проведене за фотографією або за функціонально-динамічними ознаками (ходою, голосом та ін.).

Призначення експертиз. Під час розслідування зґвалтування найчастіше призначаються судово-імунологічні, цитологічні, тра-сологічні, судово-грунтознавчі, судово-психологічні, судово-психіатричні експертизи.

Судово-імунологічна експертиза, досліджуючи плями крові, виявлені на одязі, білизні й тілі підозрюваного й потерпілої особи, дає змогу встановити статево належність крові, визначити її групову на-

лежність та ін. На вирішення експерта можна поставити такі питання: а) чи є на даних предметах (одягу й ін.) кров; б) якщо кров належить людині, то до якої групи вона належить; в) яка статева належність крові в плямі; г) чи збігається ця кров по групі із представленими зразками крові підозрюваного й потерпілої особи; г) яке регіональне походження крові; д) яка давність утворення плям крові; е) чи належить кров конкретній особі?

На вирішення *цитологічної експертизи* можна поставити такі питання: 1) яка статева належність волосся і часток тканин людини; 2) чи немає на одязі, тілі й у піднігтьовому вмісті потерпілої особи й підозрюваного тканеві й інші біочастинки людини, від якої вони відділилися; 3) яке регіональне походження цих часток, чи мають вони групову специфічність; 4) яке регіональне походження слідів крові та ін.

Трасологічна експертиза дає відповідь на такі питання: 1) чиїм взуттям залишено слід на місці події; 2) сліди чиїх пальців є на предметах, що складають обстановку місця події, на дзеркальці, гаманці, сумочці потерпілої особи; 3) чи не залишено сліди зубів на тілі підозрюваного потерпілої особи й навпаки; 4) чи не розрізаний одяг потерпілої особи ножом, вилученим при обшуку підозрюваного та ін.

Судово-грунтознавча експертиза призначається для визначення, чи не походять частки ґрунту, бруду, виявлені на взутті та одязі підозрюваного, з конкретної ділянки місцевості (місця, де сталося зґвалтування).

Судово-психологічна експертиза призначається для вирішення таких питань: а) здатність указаних осіб правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, та давати про них свідчення; б) можливість запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предметів, ділянок місцевості тощо; в) наявність або відсутність стану фізіологічного афекту або іншого емоційного стану; г) психологічні особливості особи (темперамент, характер, потреби, інтереси тощо), чи усвідомлювала потерпіла особа значення дій, які вчиняли з нею, та ін.

Судово-психіатричні експертизи проводяться з метою виявлення психічних захворювань як у підозрюваного, так і в потерпілої.

Запитання для самоконтролю

1. На які групи можуть бути розподілені способи вчинення зґвалтування?
2. Що є типовими місцями вчинення зґвалтування?
3. Якими даними характеризується особа гвалтівника?
4. Які можуть існувати особливості взаємодії потерпілої особи та гвалтівника?
5. Які обставини підлягають з'ясуванню під час розслідування зґвалтувань?
6. Які типові слідчі ситуації є характерними при розслідуванні зґвалтувань?
7. Які типові версії висуває слідчий при розслідуванні зґвалтування?
8. Які обставини необхідно з'ясовувати під час допиту потерпілої особи?
9. У чому полягають особливості огляду місця події при розслідуванні зґвалтування?
10. Які питання вирішує судово-медична експертиза у справах цієї категорії?
11. Які існують особливості допиту підозрюваного при розслідуванні зґвалтування?
12. Які судові експертизи найчастіше призначаються по цій категорії проваджень?

УДК 343.98(075.8)
К82

*Рекомендовано вченою радою Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 26.10.2018 р.)*

Рецензенти:

В. В. Тіщенко — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;
М. Є. Шумило — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Колектив авторів:

В. Ю. Шепітько, д-р юрид. наук, проф. (кер. авт. кол.) — § 1, 4–7 розділу 1; § 2 розділу 1 (у співавт.); § 5 розділу 2 (у співавт.); § 1, 3, 4 розділу 4; § 2 розділу 4 (у співавт.); розділи 9, 10; § 1, 2, 4 розділу 19;

В. А. Журавель, д-р юрид. наук, проф. — розділ 5; розділ 8;

В. О. Коновалова, д-р юрид. наук, проф. — § 1, 2, 4 розділу 2; § 3, 5 розділу 2 (у співавт.); § 1, 2 розділу 14 (у співавт.); § 3, 4 розділу 14; розділ 18;

В. М. Шевчук, д-р юрид. наук, проф. — розділ 3, розділ 12; розділ 17;

М. В. Шепітько, д-р юрид. наук, доц. — розділ 11;

Б. В. Щур, д-р юрид. наук, проф. — § 2 розділу 1 (у співавт.), § 3 розділу 1;

І. В. Борисенко, канд. юрид. наук, доц. — § 5 розділу 2 (у співавт.);

О. Ю. Булукув, канд. юрид. наук, доц. — § 5 розділу 2 (у співавт.);

А. Л. Дудніков, канд. юрид. наук, доц. — розділ 13;

М. В. Капустіна, канд. юрид. наук, доц. — § 3 розділу 2 (у співавт.); § 2 розділу 4 (у співавт.); розділ 6, розділ 7 (у співавт.), § 1, 2 розділу 14 (у співавт.);

М. В. Костенко, канд. юрид. наук, доц. — § 3 розділу 19;

К. В. Латиш, канд. юрид. наук — розділ 16;

Н. В. Павлюк, канд. юрид. наук — розділ 7 (у співавт.).

В. В. Семенов, канд. юрид. наук, доц. — § 5 розділу 2 (у співавт.);

Г. О. Чорний, канд. юрид. наук, доц. — розділ 15

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, К82 В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2019. – 328 с.

ISBN 978-966-937-505-6

ISBN 978-966-937-543-8 (т. 2)

У другому томі підручника викладено зміст криміналістичної методики розслідування злочинів. Поданий матеріал адаптовано до нових навчальних програм юридичних закладів вищої освіти та сучасних вимог.

Розраховано на студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти, а також може бути корисним аспірантам, викладачам, науковцям та співробітникам органів правопорядку, суддям, адвокатам та іншим юристам.

УДК 343.98(075.8)

ISBN 978-966-937-543-8 (т. 2)
ISBN 978-966-937-505-6

© Шепітько В. Ю., Журавель В. А.,
Коновалова В. О. та ін., 2019
© Видавництво «Право», 2019

ЗМІСТ

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	3
§ 1. Сутність методики розслідування злочинів.....	3
§ 2. Функції окремих криміналістичних методик.....	5
§ 3. Поняття методичних (криміналістичних) рекомендацій. Слідчі технології.....	7
§ 4. Основи криміналістичної класифікації злочинів.....	8
§ 5. Криміналістична характеристика злочинів.....	10
§ 6. Види і форми взаємодії у розкритті й розслідуванні злочинів.....	16
§ 7. Ситуаційний підхід у розслідуванні злочинів.....	19
<i>Запитання для самоконтролю</i>	20

Розділ 2. РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ.....

§ 1. Криміналістична характеристика вбивств.....	22
§ 2. Обставини, що підлягають з'ясуванню.....	24
§ 3. Типові слідчі ситуації та версії.....	25
§ 4. Особливості розслідування вбивств.....	27
§ 5. Розслідування деяких видів убивств.....	30
<i>Запитання для самоконтролю</i>	44

Розділ 3. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ.....

§ 1. Криміналістична характеристика згвалтувань.....	46
§ 2. Обставини, що підлягають з'ясуванню.....	52
§ 3. Типові слідчі ситуації та версії.....	53
§ 4. Особливості розслідування згвалтувань.....	56
<i>Запитання для самоконтролю</i>	65

Розділ 4. РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ (РОЗКРАДАННЯ).....

§ 1. Криміналістична характеристика розкрадань.....	66
§ 2. Обставини, що підлягають з'ясуванню.....	70